

ПОЛИТИКО-ДИПЛОМАТИЧЕСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И НАТО В ПЕРИОДА 1992 – 1994 Г.

Християн Йотов, докторант
Институт за исторически изследвания – БАН

Резюме: Основна цел на настоящия доклад е да покаже за първи път нюансите в политико-дипломатическите отношения между България и НАТО в контекста на трудните първи години в зората на демократичните промени в страната. В основата си текстът се опира на голямо количество новопубликувани архивни документи от Архива на Министерство на външните работи и Централния държавен архив, с което претендира за висока степен на обективност.

Ключови думи: България; НАТО; дипломатически отношения; „Партньорство за мир“

Краят на Студената война задава фундаментално нови проблеми пред сигурността на всички страни от Стария континент. Двуполусният геополитически модел на международни отношения, установен след края на Втората световна война, лавинообразно рухва. Военно-политическите и икономически организации в Източния блок доброволно се разпускат, което слага началото на необратими вътрешно и външно-политически промени, които настъпват в държавите от Централна и Източна Европа. Налага се цялостно преосмисляне на водената от тях политика за сигурност, както и намиране на нови подходи и инструменти за нейното реализиране. От своя страна, западното геополитическо пространство, пос-

редством своите структури – Организацията на Северноатлантическия договор (НАТО) и Европейската икономическа общност (ЕИО), също е принудено да направи цялостно преосмисляне на функциите, целите и задачите на своята политика, насочена към изграждането на новата архитектура за сигурност в Европа.

Политическите промени от 10 ноември 1989 г., дали тласък към демокрация и пазарна икономика, поставят България пред съвършено нови предизвикателства, обхващащи целия спектър от политически, икономически, военни и социални промени, непознати за целия период на Студената война. На българското държавно ръководство, независимо от партийната принадлежност, му се налага да провежда политика, която да гарантира успешно интегрирането на страната в новата система на международни отношения.

Приобщаването на България към НАТО става първостепенен външнополитически приоритет с идването на власт на правителството на Филип Димитров през ноември 1991 г. Благоприятна роля за това изиграват две обстоятелства: Първото е победата на Съюза на демократичните сили (СДС) на проведените през октомври парламентарни избори, която съвпада с пика в задълбочаването на двустранните отношения с Алианса. Второто е разпада на Съюз на съветските социалистически републики (СССР) през декември 1991 г. и изчезването на източния геополитически център.

Следва да се отбележи, че главна опора на новата външна политика на България през този период идва от президента Желю Желев, който се опитва да балансира с радикалната промяна на изпълнителната власт, с която са от едно политическо семейство. В някои специализирани издания могат да се проследят изказвания на изтъкнати военни специалисти и анализатори по проблемите на националната сигурност, в които се излагат резервите им към един остър завој към НАТО, което би довело до окончателно отхвърляне на теоретичния защитен тил на Москва и навличане на допълнителни „противоречия“⁴¹ (Aleksandrov 1991, pp. 67 – 78; Peichev 1991, pp. 19 – 25).

Крайъгълен момент в историята на Алианса е Римската среща на върха през ноември 1991 г., на която е протегната ръка към бившите противници от Източна Европа. Вследствие на този акт на 20 декември 1991 г. в Брюксел е проведено учредително заседание на новия Северноатлантическия съвет за сътрудничество (САСС), чрез който се създава механизъм за консултации и сътрудничество между НАТО и източноевропейските държави по политически въпроси и такива в сферата на сигурността,

по-конкретно: планиране на отбраната, демократични концепции за гражданско-военни отношения, военно-гражданска координация на контрола върху въздушното движение и конверсията на отбранителната промишленост².

Въпреки политическото напрежение през 1992 г. задълбочаването на двустранните отношения с Алианса продължава с конкретни практически стъпки. Началото е поставено с открито писмо на министъра на отбраната Димитър Луджев до Манфред Вьорнер от 21 януари 1992 г. В него е засвидетелствана готовността на министерството на отбраната да използва пълноценно новосъздаденият механизъм предвиждащ редовни консултации между военните представители на страните от Алианса и „новите демокрации“ за сътрудничество по въпросите на сигурността³.

Интересно е да се отбележат два факта, а именно – това е първият граждански министър, който не е получил съветско военно образование. На следващо място, това е първото писмо от български министър на отбраната до генерален секретар на НАТО, в което се поема ангажимент за надграждане и активизиране на диалога. Това следва да се тълкува като силен политически сигнал за новата посока, в която поема военното ведомство при правителството на СДС, което цели „наваксване“ в контактите с Алианса. Това се случва въпреки признатият по-късно в мемоарите на Димитър Луджев факт, че основен проблем в провеждането на цялостна реформа у нас е липсата на опит в новата администрация и че „радикалните промени в армията могат да станат с ускорена подготовка на нови граждански експерти с помощта на държавите от НАТО“ (Ludjev 2019, p. 29).

В учредителното заседание на Северноатлантическия съвет за сътрудничество България е представявана от министъра на външните работи Стоян Ганев. Архивните документи от срещата очертават няколко аспекта, които пряко касаят страната ни. Първият е факта, че се потвърждава „идеята за създаване на информационни центрове на НАТО в източноевропейските столици“⁴. Вторият е високата оценка, която се дава на българската дипломация за подготовката на всички двустранни и многостранни срещи с НАТО през изминалата година и особено за учредителното заседание на САСС. Третият аспект се разкрива от заповед на българския външен министър, която възлага на Министерството на външните работи (МВнР) до края на февруари 1992 г. да разработи план-програма за участието в процеса на консултации и сътрудничество, предвидени в решенията на САСС и в разработения от посланиците план за работата⁵. Така става видно, че план-програмата на практика изолира

Министерството на обраната и затвърждава водещия статут на дипломатическото ведомство във всички по-нататъшни военно-политически взаимодействия с НАТО.

На 10 януари 1992 г. в Брюксел се състои първото заседание на работна група с участие на представители на страните от САСС, която разглежда въпросите, свързани с изпълнението на Договора за обикновените въоръжени сили в Европа (ДОВСЕ) след разпада на Съветския съюз⁶. Според достъпните архивни документи, решенията от срещата на Алианса имат особено важно значение за българската национална сигурност. Създава се механизъм, осигуряващ по-ефективно ролята на НАТО като гарант на сигурността и източник на стабилност. Според оценката на МВнР, българското участие в него ще позволи да се поставят на ранен етап проблемите на военната сигурност на страната, с което да *„оказваме известно въздействие върху вземането на решения в НАТО, касаещи сигурността и стабилността“*⁷. Според дипломатическото ведомство, редовните политически консултации на различни равнища ще позволяват да се разменя информация по актуални международни въпроси, както и да се съгласува политиката с останалите партньори от НАТО и Източна Европа.

Решенията на първото заседание на работната група на САСС следва да се разглеждат като израз на политическа ангажираност на Северноатлантическия пакт към доскорошните му противници. За България особено значение има обстоятелството, че новосъздаденият механизъм я поставя в равно положение с останалите източноевропейски държави – Полша, Унгария и Чехословакия. Наред с новосъздадения механизъм започват да се развиват интензивни двустранни контакти с НАТО и по военна линия, със силно изразен практически и военно-технически характер⁸. Това обуславя необходимостта от спешно изпращане на военен представител (военно аташе) в българското посолство в Брюксел, който да бъде акредитиран към Министерството на отбраната. Така в началото на февруари 1992 г. практическите военни контакти с Алианса се повдигат на по-високо ниво.

Това е и една от констатациите на военната делегация, водена от началника на Генералния щаб на Българската армия ген. полк. Любен Петров в щабквартирата на НАТО в периода 09 – 13 февруари 1992 г.⁹. Основна цел на визитата е уточняване на детайли по обучението на офицерски кадри във висшите военни учебни заведения в страни – членки на НАТО, участие на български офицери в различни сесии, семинари, кръгли маси и други форуми на Северноатлантическия съюз.

По-късно същата година е приета и специална програма с график на мероприятията за двустранно и многостранно военно сътрудничество между България и НАТО. През този период български военни делегации участват в редица международни срещи и конференции, включително в Главното командване на обединените въоръжени сили (ОВС) на НАТО за Южна Европа (AFSOUTH) в Неапол, където се обсъждат и въпроси относно развитието на кризата в Югославия¹⁰.

Прави впечатление засиленият медиен интерес към това посещение, вследствие на който при завръщането си в София генерал Петров запознава обществеността с областите за сътрудничество между България и НАТО на специална пресконференция с журналисти. Прави впечатление широкото отразяване в средствата за масова информация, което до този момент е доста рядко явление. Материали са публикувани във в. „Българска армия“ (17.02), в. „Труд“ (19.02), в. „24 часа“ (07.02), в. „Дума“ (19.02), в. „Земеделско знаме“ (19.02), в. „Демокрация“ (10.02, 13.02, 15.02, 19.02), в. „Факс“ (14.02) и в. „Подкрепа“ (15.02)¹¹. Това свидетелства за цялостно отваряне на висшите военни среди към Алианса, на фона на изложеното през предходните две години. Особено внимание заслужава участието на Димитър Луджев в първата среща на министрите на отбраната от НАТО и страните – партньори в Брюксел на 01 април 1992 г.¹².

Архивните документи от срещата показват редица практически стъпки за разширяване на военните контакти и сътрудничеството, включващи семинари – по военна политика и стратегически концепции; по практически аспекти на военната реформа и реорганизацията на въоръжените сили. Създава се и постоянна група по военните въпроси, която следва да проучва възможностите за военно сътрудничество¹³. Следва да се отбележи факта, че по време на пребиваването си в Брюксел министърът на отбраната се среща с колегите си от САЩ, Германия, Русия, Белгия, Беларус и Канада, с които обсъжда *„въпроси, свързани с гаранциите за националната ни сигурност и разширяването на контактите и сътрудничеството във военната област“*¹⁴. Това следва да се тълкува като материализиране на поетия ангажимент от новото военно-политическо ръководство на Министерството на отбраната за „наваксване“ в отношенията и задълбочаване на сътрудничеството, обсъждайки и *„възможностите за двустранна експертна и финансова помощ“* (Ludjev 2019, p. 28).

Наред с вече утвърждаващото се присъствие на военното ведомство в диалога с НАТО, в този период особено внимание заслужава лекцията, която президентът Желю Желев изнася пред членовете на Атлантическия

клуб на 3 април 1992 г. в Централния военен клуб в София¹⁵. Там е засвидетелствано, че България продължава да изгражда независима външна политика при новите условия, защото както отбелязва държавният глава *„тя е принудена да прави това, както и другите страни от бившия соцлагер.“* Една от основните причини е окончателното изчезване на дългогодишните гаранции за националната сигурност, предоставяни от Варшавския договор и Съветския съюз. Подобно на повечето държави от Източна Европа това я поставя в състояние на военна *„безтегловност“*. Друга основна причина е тежката икономическа криза, от която единственият начин да се излезе е извършването на ускорен и бърз преход от централизирана държавна икономика към пазарно стопанство.

Във вижданията на държавния глава за осъществяването на едното и другото, за набавянето на гаранции за националната сигурност при новите условия и за обезпечаването на успешния преход към пазарната икономика, Република България се нуждае от финансовата, политическата, технологическата и военната подкрепа на Западния свят: *„цялостна преориентация, вместо на Изток, на първо време изключително на Запад, тъй като единствено Западът може да ни даде онова, от което ние се нуждаем“*¹⁶.

Осигуряването на гаранции за националната сигурност на страната президентът Желю Желев вижда чрез интеграция на България в основните европейски структури – СССЕ, Съвета на Европа, Европейската общност и НАТО. Цялата идея на западноевропейското направление в действията на президента е осигуряването на *„източник за външнополитически гаранции за нашата национална сигурност.“* Именно това е замисълът на подписаните двустранни договори с големите западноевропейски държави – Германия, Франция и Италия, които да послужат като прелюдия към крайната цел – НАТО да даде пълни гаранции на страните от Източна Европа. Оценката за отношенията със Северноатлантическия пакт са определени като „добри“, но за пръв път държавният глава публично отбелязва, че България изостава по този показател от съседите си, визирайки Румъния, в която вече функционира информационно бюро на НАТО. Президентът визира откритият на 21 февруари 1992 г. в Букурещ *„Евро-Атлантически център“*.

Особено внимание предизвиква разговорът на заместник-министъра на външните работи Валентин Добрев с председателя на Военния комитет на НАТО ген. Виглейк Ейде. Срещата се състои на 29 април 1992 г. в сградата на МВнР и има за цел да затвърди добрия интензитет на съ-

трудничеството между България и НАТО. Прави впечатление сериозният състав, присъстващ от българска страна – посланикът в Белгия Леа Коен (извикана в София специално за срещата) и началникът на военното разузнаване и заместник-началник на Генералния щаб генерал-майор Чавдар Червенков¹⁷. Достъпните документи дават възможност да се очертаят основните елементи в срещата:

Обсъждат се конкретни параметри по усилията на България за изграждане на приятелски и добросъседски отношения с Балканските страни, в т.ч. с натовските ѝ съседки Гърция и Турция.

Обсъжда се ангажиментът на Алианса да поощрява контактите на страните – членки с България във всички области, в т.ч. и военната.

Председателят на Военния комитет на НАТО ген. Ейде подчертава, че „от всичките бивши социалистически страни България, наред с Унгария, е най-активна в отношенията си с НАТО“¹⁸.

Становището на ген. Ейде е, че приемането на България в НАТО като краткосрочна перспектива е „повече от нереалистично“. Два момента следва да се вземат предвид във връзка с това. Първо – за приемане на нови членки е необходимо съгласието на всички членове на Алианса, на което България трудно може да разчита. Второ – декларирането на подобно желание налага преосмисляне на политиката на НАТО, не само спрямо България, но и в по-широк план;

Подчертава се, че въпросът за членство на България в НАТО следва да се постави сред политическите сили като дългосрочна, стратегическа цел, с обща политическа ориентация, а не като конкретна външнополитическа задача;

Не на последно място, в рамките на срещата става ясно, че към настоящия етап няма никакви пречки да се задълбочава сътрудничеството с Атлантическия пакт, включително и при реструктурирането на Българската армия, без да е необходимо България да става член на НАТО¹⁹.

От изложеното става видно, че макар и да се намира в най-върховата точка в сътрудничеството си с Алианса от началото на демократичните промени, предоставянето на военни гаранции за сигурността посредством асоцииране, остава нереалистично на този етап. Наред с външните и независещи причини за това, трябва да се подчертае и основната вътрешна такава, а именно: присъединяването към НАТО да бъде поставено като стратегическа национална цел, обединяваща целият политически спектър в Народното събрание, а не като моментна външнополитическа задача. Факт, който ще бъде осъзнат едва няколко години по-късно.

Въпреки това интензитетът и ентузиазма от българска страна не стихват, при това на всички институционални фронтове. В този дух следва да се отбележат и паралелните контакти по линия на Народното събрание, с участието на депутати от всички политически партии. В периода 14 – 18 май 1992 г. в град Банф, Канада се състои пролетната сесия на Северноатлантическата асамблея, към която България е асоцииран член, заедно с останалите страни от бившия Източен блок и СССР. Българската делегация е в състав: Николай Слатински (СДС), Иван Гайтанджиев (Българска социалистическа партия (БСП), Димитър Николов (секретар на Народното събрание) и Юнал Лютфи (Движение за права и свободи). Интерес представляват тезисите, изпратени от ръководителя на делегацията Николай Слатински до министъра на външните работи Стоян Ганев, които могат да се обобщят по следния начин²⁰:

Отношението към България сред депутатите от страните – членки на НАТО е изключително добро, поради мирния преход към демокрация, прагматичната външна политика, ключовата позиция на стабилизиращ фактор на Балканите.

Поведението на страните от „Вишеградската тройка“ се характеризира с елементи на високомерие към българската страна.

Отбелязано е, че български депутати се изявяват много слабо на семинари и други форуми организирани по линия на НАТО.

Крайно необходимо е България, от най-високо държавно място, по категоричен начин да заяви като дългосрочна стратегическа цел желанието си за членство в НАТО.

Сред редиците на водещите държави в пакта назрява убеждението, че разтварянето на неговите рамки е неизбежно. *„При разширяването на тези рамки – печеливши ще са само няколко страни и от нас зависи дали България ще бъде сред тях“*²¹.

В действителност до края на управлението си през декември 1992 г. първото дясно правителство на СДС пропуска добрата възможност да излезе с ясна политическа декларация, изразяваща желанието на България да се присъедини към НАТО (Minchev et al. 2002, p. 326).

От една страна, архивните документи са категорични, че Алианса не обмисля разширяване, поне не и в близките години. От друга страна обаче, и вътрешнополитическото разцепление в редиците на десницата в известна степен обяснява пропуснатата възможност, което би било силен политически ход към западната общност за дългосрочните стремежи на България към истинска геополитическа промяна. Това би могло да се раз-

тълкува и от директния намек на ген. Ейде, че въпросът за членство на България в НАТО следва да се постави като стратегическа цел, с широк политически консенсус зад себе си, а не като второстепенна външнополитическа задача²².

На обратния полюс, в достъпните документи могат да се открият редица изказвания на държавите от „Вишеградската тройка“, в която присъства тезата за специфичното положение на тези три страни по отношение на интегрирането им в НАТО, Европейската общност и Западноевропейския съюз (ЗЕС). Членството на Полша в Атлантическия пакт е обявено за *стратегическа задача*, която включва не само правото на страната да бъде защитавана, но и задължението тя да допринесе за общата отбрана. Поради което счита, че единствено в компанията на Чехословакия и Унгария може да бъде приета. Посланик Славомир Домброва, заместник-началник на управлението за европейски институции в полското МВнР, потвърждава пред български дипломати, в частен разговор, стратегическото решение на полското правителство. Иван Майер, заместник-началник на управлението за политически анализ и планиране, излага членството в НАТО като „*дългосрочна цел*“, която същевременно ще има нужда от координирани стъпки, съвместно с другите европейски страни, които не членуват в Алианса, за създаване на „*основополагащи предпоставки*“ за бъдещо присъединяване²³. Прави впечатление активността, с която държавите от Централна Европа, отчасти и Румъния, пропагандират и излагат своите позиции пред водещите страни в НАТО на най-различни форуми и равнища. В тази посока са и препоръките на българските дипломатически служители. От една страна България да провежда същият подход, като използва всички формални и неформални срещи, но от друга страна и чрез активни действия, като например организиране на различни семинари по въпроси на сигурността у нас. От тази гледна точка, сътрудничеството с Атлантическия клуб²⁴ се оценява като твърде полезно, тъй като би могъл да се заеме с част от организационната дейност. В допълнение на това има готовност, по думите на Соломон Паси, да съдейства за търсене и на други области на взаимодействие. Това на практика е първия път планирано сътрудничество между държавна структура и неправителствена организация в зората на демократичните промени в България.

Въпреки първоначалния добър старт, към края на 1992 г. сътрудничеството и интензитета на контактите между България и НАТО видимо се забавят. Този факт, отбелязан и от президента Желю Желев, следва да се погледне от три перспективи: Първата е разрывът между изпълнителната

власт и държавния глава, който е особено видим поради крайния проамерикански подход на премиера Филип Димитров, за сметка на по-балансираната външна политика на президента Желю Желев. Втората перспектива е свързана с разцеплението в редиците на СДС, респективно загубеният вот на доверие и падането на правителството в края на декември 1992 г. Третата перспектива е свързана със сериозния кадрови дефицит на българската дипломатическа служба, вследствие на масовите уволнения извършени от външния министър Стоян Ганев.

Изоставането на България от централноевропейските страни става видимо с пропуснатия шанс, първото дясно правителство в най-новата история да обяви въпроса за членството на страната в НАТО като дългосрочна стратегическа цел. В допълнение на това, то дори не декларира ясно каква позиция следва да заеме страната – асоцииране с Алианса, военен неутралитет или търсене на писмени гаранции от САЩ или Русия.

Новият кабинет на проф. Любен Беров, встъпил в длъжност на 30 декември 1992 г., продължава започнатата политика от неговия предшественик, но по доста по-балансиран начин. В опит да се избегне разминаване в основните външнополитически направления, министър-председателят поема и поста министър на външните работи. Това следва да се тълкува като скрит ход на президента Желю Желев, който цели да не се допуска повторно отклонение или залитане в проамериканска или проруска посока.

По време на своето посещение в Брюксел за съвещанието на САСС на равнище министри на отбраната от 29 март 1993 г. Валентин Александров провежда среща с Манфред Вьорнер, на която се разискват два основни въпроса²⁵. Първият от тях е балансът в отношенията между България и Русия от една страна и България и НАТО от друга. Военният министър информира накратко за състоянието на Българската армия, изтъквайки, че *„около 80% нейната бойна готовност зависи от поддръжката на въоръженията и техниката, които са от съветски тип и това принуждава България да търси в това отношение контакти с Русия“*²⁶. Ръководството на Северноатлантическия пакт гледа на тези неотложни нужди на армията като нещо съвсем естествено, поради което *„следва да се търсят там, откъдето могат да бъдат доставени“*. Особено място заема новата линия в политиката на НАТО *„да не меси в отношенията между Русия и бившите ѝ съюзници, което отговаря и на техния стремеж към провеждане на независима политика“*. Тази нова линия обаче има ясно очертани допустими граници, която не толерира ново изпадане в политическа

и военна зависимост или поддаване на натиск. Именно така, представено в един добър тон, Алианса пряко се намесва и формира рамките, в които новите демокрации следва да провеждат своята политика на Изток.

Наред с това вторият въпрос, който се обсъжда на срещата, касае формирането на военно представителство на България в НАТО. Това е първия път в който официално български военен министър изразява стремеж за получаване на акредитация на военен представител към висшите военни органи на НАТО, по подобие на страните от „Вишеградската тройка“.

Анализът на документите показва, че темата за поддръжката на военното оборудване между България и Русия се очертава като ключова при почти всички разговори с представители на НАТО. Прави впечатление, че министерството на отбраната съвсем естествено влиза в ролята си на водещо по този въпрос.

В рамките на своето първо посещение в София на 15 април 1993 г., по покана на началника на Генералния щаб на БА ген. Любен Петров, върховният главнокомандващ ОВС на НАТО в Европа ген. Джон Шаликашвили води интензивни разговори с цялото военно-политическо ръководство на страната, включително с министъра на отбраната Валентин Александров. В рамките на визитата се очертават два важни въпроса²⁷:

Първият е възприемането на новия образ на България в рамките на НАТО и развитието на военно-политическите отношения. Българската страна излага своите военно-политически трудности, в частност необходимостта от поддържане на добри отношения с Русия, които да гарантират непрекъснатост в снабдяването на въоръжените сили. Основният фактор за изграждане на България като стълб на сигурността на Балканите, военният министър свързва с боеспособността на армията.

Вторият въпрос касае ефективността на международните мерки около войната в Югославия. Стоян Александров излага принципната позиция по конфликта, а именно *„България да спазва безусловно наложеното ембарго и се придържа към всички мерки, които предприема и ще предприема международната общност“*²⁸. При това следва да се отчете факта, че това ще става въпреки огромната цена за страната в условията на тежка икономическа криза.

Именно тези два въпроса са предпоставка президентът Желю Желев да продължава да отстоява своята позиция, че НАТО е единствения фактор, по който *„България се ориентира в стремежа си за постигане на гаранции за своята национална сигурност“*²⁹, защитава националните си

интереси и осмисля участието си в международните отношения. Неговата теза, изразявана и в предходните години, демонстрира последователност, като новото тук е вмъкването и на допълнителни елементи, които да ускорят този процес – провеждане на военна реформа, деполитизация на армията и конверсията на военното производство. Държавният глава разсъждава в посоката, че самата конверсия на отбранителната промишленост в една или друга степен предполага ангажираност на НАТО. Наред с това невъзможността пактът да предоставя защита на държави, които са извън негова територия, ще породи остра дилема, когато Алианса реши да разгледа възможността за разширяване на своите географски граници.

В така представените двустранни отношения между България и Организацията на Северноатлантическия договор до лятото на 1993 г. е необходимо да се отвори малък международен паралел, който очертава една нова тенденция към по-широко отваряне на вратите и открито да се заговори за разширяване на НАТО на Изток. Особен интерес в тази посока представлява срещата на българския посланик във ФРГ Петър Чаушев с ръководителя на берлинското бюро в посолството на САЩ Дъглас Джон, състояла се на 9 септември 1993 г.³⁰. Документите от срещата свидетелстват, че след протоколната част, американският дипломат настоятелно желае да чуе позицията на София по сътрудничеството и евентуално членство в Атлантическия пакт, която се оценява положително от Вашингтон.

Според американската страна, *„България може да бъде интегрирана в НАТО, включително да стане пълноправен член много по-бързо, отколкото сега се предполага“*³¹. В писмо на българския министър на външните работи до държавния секретар на Канада, от 21 септември 1993 г., е изразено задоволство от факта, че е *„настъпил моментът за една конструктивна дискусия по бъдещата интеграция на нови членове в НАТО“*³². Това се обуславя от факта, че Алианса е готов да приеме нови страни за членки на организацията, като на този етап се търси разбирателство с Руската федерация по отношение на източноевропейските страни³³. Въпросното разбирателство с Москва е американската инициатива *„Партньорство за мир“*, което следва да бъде платформа за обсъждания на перспективите за сътрудничество със страните от Източна Европа. Програмата не изключва възможността за приемане на нови членове, но и не предопределя задължително разширяване на съюза³⁴.

При така създалата се международна ситуация есента на 1993 г. отваря съвсем нови възможности в отношенията между България и НАТО.

Откритите дискусии сред страните – членки на пакта за разширяването на Изток, очаквано изправя българската външна политика в ново положение, а именно асоцииране към Запада, но с повишено внимание към Изтока.

Анализирайки архивните документи, следва да се констатира голямото значение, което придава Североатлантическият съюз на добрите отношения между София и нейните съседи. „Сигурността на България в бъдеще ще е свързана с НАТО и ЗЕС“³⁵, потвърждава и френският посланик Жан-Мари Дайе пред заместник-министъра на външните работи Тодор Чуров в края на ноември 1993 г.

Полъхът на промяната в международните отношения съвсем естествено става една от основните теми във вътрешнополитическия живот на България. Потвърдената от няколко водещи страни готовност на Алианса постепенно да приеме нови членове, предизвиква поредица от междуинституционални разговори по върховете на държавата. По време на свое заседание на 9 декември 1993 г. Комисията по външна политика в XXXVI Народно събрание обсъжда темата България и НАТО. В дебатите участват министър-председателят Любен Беров, министърът на отбраната Валентин Александров, началникът на Генералния щаб генерал Любен Петров и заместник-министърът на външните работи Тодор Чуров. Следва да се отчете факта, че разискванията протичат в интензивен и конструктивен тон, вследствие на което могат да се направят следните изводи³⁶: На първо място след разпадането на Варшавския договор и на СССР необходимостта от гаранции за сигурността на страните от Източна Европа непрекъснато нараства. Наред с това на второ място продължаващите локални етнически конфликти в Югославия и в бившия Съветски съюз силно застрашават сигурността в Европа и в частност България. Оттук следва да се очертае третият извод, че основен приоритет на новата външна политика следва да бъде постепенното интегриране на България към политическите и военните структури на НАТО³⁷. В допълнение, на четвърто място е отчетена стратегическата позиция на страните от „Вишеградската тройка“ за членство в Североатлантическия пакт.

Изхождайки от единомислието и очертаните приоритети в деловодството на Народното събрание са входиран три проекторешения, които са разгледани на извънредно заседание на 21 декември 1993 г. от комисията по национална сигурност:

Проект на решение за започване на преговори за приемане на България в НАТО, с вносител Аспарух Панов и група народни представители³⁸. В мотивите е записано, че страната се нуждае от постоян-

ни международни гаранции за националната си сигурност, като „тези гаранции могат да бъдат дадени само от Организацията на Северноатлантическия съюз (НАТО)“³⁹. Кандидатурата за членство в Алианса е определена като част от новата външнополитическа стратегия за приобщаване към европейските политически, икономически и военни структури. Този акт депутатите от СДС аргументират в контекста на тревожните събития на Балканите. Интересното е, че мотивите под прокторешението са почти идентични с изводите от заседанието на комисията от 9 декември 1993 г.

Проект за решение за предприемане на всички необходими действия от правителството за приемане на Република България в Организацията на Северноатлантическия съюз, с вносителки Велислава Гюрова и Димитър Луджев от парламентарната група на СДС. Техните мотиви се обвързват с факта, че евентуалното присъединяване на България към НАТО е сериозен залог за премахването на огнищата на напрежение на Балканите. Приемането на страната заедно с другите балкански съседи в Северноатлантическия съюз се отчита като „гаранция за реален стабилитет на Балканите и в Европа“⁴⁰.

Проект на решение относно сътрудничеството на България със Западноевропейския съюз и НАТО, внесен от група народни представители от Парламентарната група на БСП на 20 декември 1993 г.⁴¹. Това предложение на левицата буди сериозен интерес, но за съжаление не се откриват допълнителни архивни документи от мотивите за внасянето му.

След продължителни дебати и обсъждания по трите проекторешения, на 21 декември 1993 г. XXXVI Народно събрание приема историческа декларация, с която се обявява продължаване на сътрудничеството с НАТО и ЗЕС „с цел при бъдещо разширяване на тези организации, България да се присъедини към тях при пълно зачитане на националните си интереси“⁴². Отбелязва се широката обществена подкрепа към Северноатлантическия съюз като „перспективен актьор“, вследствие на значителната осведоменост за структурите и самата роля на организацията. Според достъпните архивни документи, Министерството на външните работи отбелязва декларираната от Алианса готовност за отваряне към проблемите на сигурността на Източна Европа и приемането на нови членове в бъдеще. Това следва да се основава на равноправно отчитане на интересите на държавите партньори в областта на сигурността, което да доведе до предоставянето на бъдещи гаранции за сигурност⁴³.

Заклучение

Следва да се обобщи, че до края на 1993 г. сътрудничеството между България и НАТО се осъществява от четири години и обхваща различни по своята същност области. То е с променлива, но устойчива възходяща тенденция. От една страна, Северноатлантическият алианс се стреми, макар и по-сдържано, да опознае проблемите пред сигурността на България и нейната цялостна възможност да допринесе към гарантирането на стабилността на Европа. От друга страна, София адаптира своята политика в областта на сигурността и изграждането на въоръжените си сили по подобие на държавите от НАТО. В допълнение на това, парламентът се ангажира внимателно да обсъди инициативата „Партньорство за мир“, която се очаква да бъде крачка към интегрирането на държавите от Централна и Източна Европа в НАТО на равнопоставена основа в интерес на гарантирането на европейската сигурност⁴⁴.

Следва да се отбележи факта, че историческата декларация на Народното събрание от 21 декември 1993 г. относно присъединяването на страната към НАТО, показва невиджано до момента единство сред отговорните институции в областта на националната сигурност. **Първо** тя е приета със 198 гласа „за“, 2 „против“ и 15 „въздържали се“⁴⁵. Прави впечатление и факта, че по-голямата част от депутатите от БСП също гласуват в подкрепа на текста. **Второ**, указанията на министерството на външните работи е тя да бъде предадена лично на възможно най-високо ниво сред страните – членки на Алианса, което свидетелства за огромното значение, което се придава на документа във външнополитически план. **Трето**, поздравителното писмо на държавния глава от 22 декември 1993 г. към председателя на Народното събрание Александър Йорданов, в което за първи път официално е сравнено присъединяването към НАТО с „по-голям цивилизационен смисъл“, тъй като това изразява готовност за приемане на ценностите на евроатлантическата общност и реално участие в нейното икономическо, политическо и културно пространство.

Изводи

Началото на демократичните промени хвърля страната в институционален вакуум, неспособен да вземе консенсусно национално решение. Това е особено видимо в периода 1990 – 1991 г., когато позициите на водещите ведомства са противоречащи, а влиянието в политическия и икономическия живот на бившата комунистическа партия и просъветските

настроения са много високи. Прави впечатление пасивността в първоначалните контакти с Алианса на министерството на отбраната, за сметка на президентската институция, МВнР и Народното събрание. Фигурата на Желю Желев безспорно следва да бъде открито като основен и последователен стожер на атлантическата идея в България.

Наред с това, вътрешното разцепление в СДС и разярилата се междуинституционална война, изпарява шанса за стабилно и предвидимо дясно управление, което пропуска историческия шанс да декларира официално асоциирането в НАТО като стратегическа външнополитическа цел. Фактът, че в периода 1990 – 1993 г. се сменят пет правителства, говори за дълбока вътрешна политическа криза, която обаче следва относително балансиран външнополитически подход навън.

Следва да се констатира и някои особено важни кадрови и технически изводи: Българската армия е въоръжена изцяло със съветска бойна техника. Кадровите и наборните военнослужещи в продължение на 45 години изучават стратегията, тактиката и философията на съветската военна мисъл. Всички военни планове, концепции и други стратегически, тактически и оперативни документи до този момент са конструирани на базата на основополагащите им съветски аналози. Това до известна степен оправдава силните просъветски настроения в министерството на отбрана през първите години на демократичен преход и тенденцията след 1992 г. контактите с Алианса да се разширяват и задълбочават, но при продължаваща несигурност във военните среди.

На този фон достъпните архивни документи дават възможност да се проследи пътят в диалога между България и НАТО, като той следва да бъде окачествен като възходящ и балансиран. Отношението и интензитетът на контактите на Алианса към страната ни не прави изключение от общия за Източна Европа. Промяната в международните отношения и кризисните процеси в Русия отварят нови възможности за задълбочаване на контактите между НАТО и всички източноевропейски страни. Съвсем естествено риториката на водещите държави в пакта постепенно започва открито да говори за разширяване. Американската инициативата „Партньорство за мир“ е призвана да отвори този процес, поставяйки практическите критерии и мерки на бъдещите нови членове. В тази връзка е повишеният интерес към участие в програмата „Партньорство за мир“, приета на сесията на Северноатлантическия пакт в Брюксел на 10–11 януари 1994 г. (Borawski 1995, pp. 233 – 246).

Българската страна я оценява като качествено нова стъпка в отношенията между страните – партньори и НАТО, спомагаща за задълбочаване

на доверието и стартиране на процеса към пълноправно членство⁴⁶. Изхождайки от тези съображения, лично президентът Желю Желев подписва споразумението за присъединяване към Програмата на 14 февруари 1994 г. Този акт представлява първото конкретно обвързване на България с външни военно-политически структури след края на Студената война.

БЕЛЕЖКИ

1. На този въпрос е отделено детайлно внимание на страниците на списание „Международни отношения”, в два поредни броя, публикувани през 1991 г.
2. ДА на МВнР, опис 49-6, а. е. 21, л. 11.
3. ДА на МВнР, опис 49-6, а. е. 21, л. 14 – 15.
4. ДА на МВнР, опис 49-6, а. е. 21, л. 2.
5. ДА на МВнР, опис 49-6, а. е. 21, л. 6.
6. ЦДА, фонд 1512, опис 1, а. е. 367, л. 3.
7. Пак там.
8. ДА на МВнР, опис 49-6, а. е. 21, л. 11.
9. ДА на МВнР, опис 49-6, а. е. 21, л. 21 – 22.
10. ВИБ, Ръкописен фонд, № III2632 – Справка за състоянието и перспективи на военните контакти на ГЩ на БА с ВГК на ОВС на НАТО, Отдел „Информация и военни контакти“, ГЩ на БА, 08 април 1993, л. 1 – 5.
11. ДА на МВнР, опис 49-6, а. е. 21, л. 22.
12. ДА на МВнР, опис 49-6, а. е. 21, л. 28.
13. ДА на МВнР, опис 49-6, а. е. 21, л. 28 – 29.
14. ДА на МВнР, опис 49-6, а. е. 21, л. 29.
15. ЦДА, фонд 1512, опис 1, а. е. 496, л. 1.
16. ЦДА, фонд 1512, опис 1, а. е. 496, л. 2.
17. ДА на МВнР, опис 49-6, а. е. 22, л. 1-2.
18. ДА на МВнР, опис 49-6, а. е. 22, л. 1.
19. ДА на МВнР, опис 49-6, а. е. 22, л. 2.
20. ДА на МВнР, опис 49-6, а. е. 22, л. 32.
21. ДА на МВнР, опис 49-6, а. е. 22, л. 34.
22. ДА на МВнР, опис 49-6, а. е. 22, л. 2.
23. ДА на МВнР, опис 49-6, а. е. 22, л. 72.
24. Атлантическият клуб в България е основан на 4 април 1991 г. Това е първата неправителствена атлантическа организация в страната, която малко повече от година по-късно, от октомври 1992 г., е асоциирана с Асоциацията на Атлантическия договор (АТА). Основен инициатор и деятел е депутатът от групата на СДС Соломон Паси.
25. ДА на МВнР, опис 50-6, а. е. 84, л. 4 – 5.
26. ДА на МВнР, опис 50-6, а. е. 84, л. 4.
27. ДА на МВнР, опис 50-6, а. е. 46, л. 5 – 7.
28. ДА на МВнР, опис 50-6, а. е. 46, л. 5.

29. ЦДА, фонд 1512, опис 1, а. е. 496, л. 16.
30. ДА на МВнР, опис 50-2, а. е. 148, л. 18.
31. Пак там.
32. ДА на МВнР, опис 50-6, а. е. 19, л. 7.
33. ДА на МВнР, опис 50-2, а. е. 148, л. 19.
34. ДА на МВнР, опис 50-6, а. е. 21, л. 15 – 16.
35. ДА на МВнР, опис 50-6, а. е. 20, л. 10.
36. ЦДА, фонд 117, опис 50, а. е. 289, л. 55-56.
37. ЦДА, фонд 117, опис 50, а. е. 289, л. 55.
38. ЦДА, фонд 117, опис 47, а. е. 1519, л. 13.
39. ЦДА, фонд 117, опис 50, а. е. 289, л. 45.
40. ЦДА, фонд 117, опис 50, а. е. 289, л. 51.
41. ЦДА, фонд 117, опис 47, а. е. 1519, л. 15.
42. ДА на МВнР, опис 50-6, а. е. 19, л. 14.
43. ДА на МВнР, опис 51-6, а. е. 35, л. 62.
44. ЦДА, фонд 117, опис 47, а. е. 1519, л. 15 – 16.
45. ДА на МВнР, опис 50-6, а. е. 19, л. 14.
46. ДА на МВнР, опис 51-6, а. е. 35, л. 4 – 5.

ЛИТЕРАТУРА

АЛЕКСАНДРОВ, Е., 1991. Българският избор (някои размисления около доктрината за национална сигурност на Република България). Международни отношения, кн. 4.

ЛУДЖЕВ, Д., 2019. Преходно време, личности, идеи, събития, история по ... и отвъд документа. [Управление на СДС 1991 – 1992 г.]. София: ИК „Проф. Марин Дринов“.

ПЕЙЧЕВ, А., 1991. Външна политика за бъдещето. Международни отношения, кн. 3.

BORAWSKI, J., 1995. Partnership for Peace and beyond. *International Affairs*, Vol. 71, no 2. Oxford: Royal Institute of International Affairs. doi:10.2307/2623432.

MINCHEV, O.; RATCHEV, V.; LESSENSKI, M., 2002. *Bulgaria for NATO 2002*. Sofia: Open Society Foundation. ISBN 954 985 811 1.

REFERENCES

ALEKSANDROV, E., 1991. Balgarskiyat izbor (nyakoi razmishlenia okolo doktrinata za natsionalna sigurnost na Republika Bulgaria). *Mezhdunarodni otnoshenia*, no 4. [in Bulgarian].

LUZHEV, D., 2019. *Prehodno vreme, lichnosti, idei, sabitia, istoria po ... i otvad dokumenta*. [Upravlenie na SDS 1991 – 1992 g.]. Sofia: IK „Prof. Marin Drinov“. [in Bulgarian].

PEYCHEV, A., 1991. Vanshna politika za badeshteto. *Mezhdunarodni otnoshenia*, no 3. [in Bulgarian].

BORAWSKI, J., 1995. Partnership for Peace and beyond. *International Affairs*, Vol. 71, no 2. Oxford: Royal Institute of International Affairs. doi:10.2307/2623432. [in English].

MINCHEV, O.; RATCHEV, V.; LESSENSKI, M., 2002. *Bulgaria for NATO 2002*. Sofia: Open Society Foundation. ISBN 954 985 811 1. [in English].

POLITICAL AND DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN BULGARIA AND NATO IN THE YEARS 1992 – 1994

Abstract: The main goal of the present study is to show for the first time the nuances of the political-diplomatic relations between Bulgaria and NATO in the context of the difficult first years of the democratic changes in the country. The text is based on a large amount of newly released archives from the Ministry of Foreign Affairs and the Central State Archive, thus claiming a high degree of objectivity.

Keywords: Bulgaria; NATO; Diplomatic relations; Partnership for peace

Hristian Yotov, PhD student

ORCID iD: 0009-0008-5860-4022

Institute for Historical Studies

Bulgarian Academy of Sciences

52, Shiptchenski Prohod Blvd., block 17

1113 Sofia, Bulgaria

E-mail: Hristian_Yotov@yahoo.com